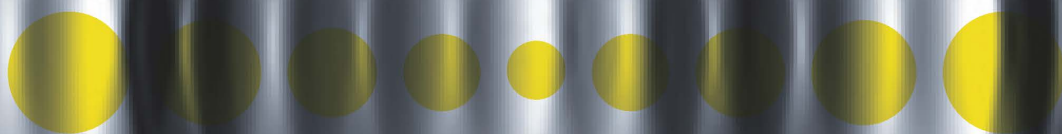

Podstawy biolingwistyki

pod redakcją

Piotra Stalmaszczyka

Podstawy biolingwistyki

Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
Łódź Studies in English and General Linguistics

Redakcja Naukowa serii Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
Łódź Studies in English and General Linguistics

Redaktor naczelny
Piotr Stalmaszczyk

Zastępca redaktora naczelnego
Wiktor Pskit

Redaktor językowy
Martin Hinton

Sekretarz redakcji
Aleksandra Majdzińska-Koczorowicz

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Podstawy biolingwistyki

pod redakcją

Piotra Stalmaszczyka

Piotr Stalmaszczyk (ORCID: 0000-0002-1407-7610) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny, Instytut Anglistyki, Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

Rada Naukowa serii Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
Łódź Studies in English and General Linguistics

Redaktor naczelny
Piotr Stalmaszczyk

Zastępca redaktora naczelnego
Wiktor Pskit

Redaktor językowy
Martin Hinton

Sekretarz redakcji
Aleksandra Majdzińska-Koczorowicz

Recenzenci
Ewa Willim, Przemysław Żywicznyński

Redaktor inicjujący
Urszula Dzieciatkowska

Redaktor Wydawnictwa UŁ
Katarzyna Gorzkowska

Skład i łamanie
AGENT PR

Korekta techniczna
Elżbieta Pich

Projekt okładki
Barbara Grzejszczak

Dostosowanie okładki i stron tytułowych
Agencja Reklamowa efektoro.pl

© Copyright by Authors, Łódź 2023

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2023

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie 1. W.10540.21.0.K

Ark. wyd. 13,6; ark. druk. 13,5

ISBN 978-83-8331-009-1
e-ISBN 978-83-8331-008-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

Spis treści

Piotr Stalmaszczyk: Biolingwistyka a paradygmaty w językoznawstwie.	7
Władysław Zabrocki: Miejsce biolingwistyki wśród paradygmatów myśli lingwistycznej – studium z zakresu epistemologii historycznej.	25
Paweł Dziędziul: Biolingwistyka – źródła, potencjał, krytyka i przyszłość	57
Przemysław Tajsner: Biolingwistyka a rola cech leksykalnych w składni	97
Paweł Mecner: Synchronizacja strukturalna vs linearna w składni z perspektywy biolingwistycznej.	141
Henryk Kardela: Biolingwistyka i lingwistyka kognitywna – dwie metodologie w badaniach nad językiem i umysłem. Próba ewaluacji	183
Indeks terminów.	213

Biolingwistyka a paradygmaty w językoznawstwie

Piotr Stalmaszczyk <https://orcid.org/0000-0002-1407-7610>

Uniwersytet Łódzki

Wstęp

Współczesna biolingwistyka ma charakter interdyscyplinarny – na jej rozwój mają wpływ lingwistyka i psycholingwistyka, neuronauka i psychologia poznawcza, eksperymentalne badania nad poznaniem i komunikacją (również zwierząt), badania nad ewolucją języka oraz szereg innych dyscyplin i dokonań¹. Mamy tu do czynienia z szerokim rozumieniem biolingwistyki jako paradygmatu interdyscyplinarnego, badającego przede wszystkim biologiczne podstawy języka². Możliwe jest również węższe spojrzenie na biolingwistykę jako realizację paradygmatu mentalistycznego we współczesnym językoznawstwie – paradygmatu związanego przede wszystkim z dokonaniem Noama Chomsky’ego i językoznawstwem generatywnym. W tak rozumianej biolingwistyce głównym celem badań są swoiste właściwości języka i kompetencji językowej. Teksty zebrane w tym tomie koncentrują się przede wszystkim na tym węższym ujęciu biolingwistyki, czyli na perspektywie językoznawczej, głównie – ale nie tylko – proweniencji generatywnej.

¹ Wdzięczny jestem Recenzentom za wnikliwą lekturę całego tomu oraz cenne uwagi i sugestie. Również uwagi do tego rozdziału pozwoliły mi na zajęcie bardziej precyzyjnego stanowiska w kwestii istnienia dwóch paradygmatów biolingwistyki.

² Obszerny przegląd zagadnień ważnych dla rozwoju współczesnej biolingwistyki oferuje tom pod redakcją Boeckxa i Grohmana (2013) oraz stosunkowo wczesny artykuł programowy tychże autorów, Boeckxa i Grohmana (2007), związany z powołaniem czasopisma *Biolinguistics*. Dla badań nad historią (i prehistorią) biolingwistyki niezwykle ważne są cztery tomy pod redakcją Di Sciullo (2018), zawierające 68 tekstów opublikowanych głównie w latach 1996–2015, ale z kilkoma znacznie wcześniejszymi artykułami Chomsky’ego, Lenneberga i in. Z nowszych prac poświęconych biologicznym podstawom w badaniach nad językiem warto wspomnieć o tomie pod redakcją Fujity i Boeckxa (2016). Źródłem biolingwistyki poświęcony jest rozdział Pawła Dziedziula, a bibliografie do poszczególnych rozdziałów przynoszą szereg odniesień zarówno do prac najnowszych, jaki i tych już bardziej klasycznych.

Wstępne rozważania dotyczące biolingwistyki przedstawię poniżej, najpierw jednak kilka słów należy poświęcić pojęciu paradygmatu – pojęciu, które już od 60 lat funkcjonuje w literaturze z zakresu przede wszystkim filozofii nauki i teorii wiedzy, ale znajduje też zastosowanie w pracach powstających w obrębie nauk społecznych i humanistycznych.

1. Paradygmaty w badaniach nad językiem

Paradygmat jest jednym z częściej używanych pojęć w filozofii nauki, a jednocześnie jednym z bardziej kontrowersyjnych i różnorodnie interpretowanych. W swojej klasycznej pracy, *Struktura rewolucji naukowych* (wyd. pierwsze w roku 1962), Thomas Kuhn określił paradygmat jako „przyjęty model czy wzorzec” (Kuhn 2001: 53), „powszechnie uznawane osiągnięcia naukowe, które w pewnym czasie dostarczają społeczności uczonych modelowych problemów i rozwiązań” (Kuhn 2001: 10), czy też „konstelację grupowych przekonań” (Kuhn 2001: 314). Ponadto nowy paradygmat „narzuca nowe, bardziej restryktywne określenie przedmiotu badań danej dziedziny” (Kuhn 2001: 47), a jak dodaje Alan Chalmers, każdy paradygmat „rozpatruje świat jako obiekt złożony z zupełnie różnych rzeczy” (Chalmers 1997: 128).

Wprawdzie w literaturze poświęconej paradygmatom często twierdzi się, że to pojęcie nie ma zastosowania w naukach humanistycznych (sam Kuhn wypowiada się na ten temat dość sceptycznie)³ i że bardziej metodologicznie uzasadnione byłoby przywołanie teorii programów Imre Lakatosa⁴, jednakże, nieco paradoksalnie, brak ścisłego zdefiniowania pojęcia paradygmatu umożliwia wykorzystanie koncepcji Kuhna (choć niekoniecznie z przyjęciem wszystkich oryginalnych założeń i tez) do analiz w obrębie nauk społecznych i humanistycznych. Zdaniem Chalmersa

[...] paradygmaty Kuhna nie są tak precyzyjne, aby dały się opisać w jasno sformułowanych zestawach reguł. A zatem różni uczeni i grupy uczonych mogą interpretować i stosować ten sam paradygmat na nieco odmienny sposób (Chalmers 1997: 133).

³ „Pozostaje też sprawą otwartą, czy którakolwiek z dyscyplin nauk społecznych w ogóle osiągnęła już jakiś paradygmat” (Kuhn 2001: 41). Zob. więcej na ten temat, z przytoczeniem obszernej literatury przedmiotu, Bobrowski (1998, 2020) oraz Stalmaszczyk (2018, 2021a: rozdz. 2). W powyższych rozważaniach wykorzystuję materiał zawarty w moich wcześniejszych publikacjach.

⁴ Obszerniej na ten temat pisze m.in. Woleński (2014), a z odniesieniem do językoznawstwa Kardeła (2011a, b), Nowak (2013), Pawłowski (2010) i Żebrowska (2021).

Oczywiście nie chodzi tu o samo odniesienie do terminu *paradygmat* (co jest praktyką powszechną w prawdopodobnie każdej dyscyplinie naukowej), ale o odpowiednią perspektywę metodologiczną.

Adam Pawłowski uważa jednak, że na gruncie językoznawstwa pojęcie paradygmatu można zastąpić przez termin *teoria*:

na podstawie pobieżnej analizy użyć tego terminu [paradygmat] w literaturze l i n g w i s t y c z n e j i w praktyce komunikacyjnej można stwierdzić, że kryje się pod nim pojęcie bliższe i intuicyjnie jaśniejsze, a mianowicie *teoria* [...]. Teoriami realizowanymi przez różne nurty i szkoły badawcze były lub są językoznawstwo historyczno-porównawcze, strukturalizm, generatywizm i nauki kognitywne (Pawłowski 2010: 123, wyróżn. w oryginale).

Podobnie sądzi Ewa Żebrowska:

można [paradygmat] z powodzeniem zastąpić pojęciem bliższym [...], a mianowicie *teorią lingwistyczną* jako usystematyzowanym, spójnym i niesprzecznym zbiorem twierdzeń na temat języka, z określonym zbiorem zasadniczych pojęć, ze specyficznym aparatem metodologicznym, przy czym metoda równie dobrze może być zapożyczona od innej nauki (Żebrowska 2021: 30–31).

Uważam jednak, że paradygmat jest czymś różnym od teorii, a teorię można postrzegać jako zależny od paradygmatu konstrukt (z czego wynika, że paradygmat jest pojęciem nadrzędnym w stosunku do teorii). Jednym z konstytutywnych elementów paradygmatu jest możliwość nie tylko tworzenia teorii, lecz także nowego postrzegania i tworzenia świata⁵.

Samo podejście Kuhna stało się paradygmatem dla teorii wiedzy. O rozwoju „paradygmatu kognitywnego” (inspirowanego zarówno metodologicznymi propozycjami Kuhna, jak i rozwojem psychologii poznawczej oraz badań nad sztuczną inteligencją) w analizie nauki i wiedzy naukowej obszernie pisał m.in. Marc De Mey, który określił paradygmat jako „kognitywną strukturę kształtującą oczekiwania i wytyczającą działania badawcze” (De Mey 1982: xviii).

Ryzykując pewne uproszczenia (wynikające również ze swego rodzaju „złudzenia zrozumienia”), można przyjąć, że klasyczna praca Kuhna dostarcza wygodnego narzędzia do analizy i opisu teorii, również poza naukami ścisłymi i w poniższym wstępie właśnie to pojęcie będzie używane w kontekście współczesnych badań nad językiem.

⁵ Na temat „tworzenia świata” zob. Goodman (1997: 15–26). Szerzej omawiam to zagadnienie w: Stalmaszczyk (2018, 2021a: rozdz. 2).

Literatura poświęcona paradygmatom w językoznawstwie jest już dość obszerna. Tutaj przyjmuję, za moimi wcześniejszymi ustaleniami, istnienie następujących możliwych paradygmatów w badaniach nad językiem⁶:

- paradygmat *formalny* (język jako formalny obiekt badań, ontologia bytów abstrakcyjnych),
- paradygmat *mentalistyczny* (język jako narzędzie myśli, ontologia bytów mentalnych/psychicznych, paradygmat *natury*),
- paradygmat *komunikacyjny* (język jako narzędzie komunikacji, ontologia bytów społecznych, paradygmat *kultury*).

W powyższych paradygmatach, rozumianych za Zbigniewem Madejem jako „konstrukcje myślowe z zakresu epistemologii” (Madej 2011: 162), bada się fundamentalne założenia poszczególnych teorii językoznawczych; ponadto, paradygmaty te mają charakter współlistniejący i wskazują na wieloparadygmatyczny charakter językoznawstwa.

Według Kuhna:

Aby teoria mogła być uznana za paradygmat, musi wydawać się lepsza od konkurencyjnych, ale nie musi tłumaczyć – i faktycznie nigdy nie tłumaczy – wszystkich faktów, do których można ją odnieść (Kuhn 2001: 45).

Postulowane powyżej paradygmaty badań nad językiem „konkurują” zarówno siłą eksplanacyjną, jak i doбором danych badawczych. W przeciwieństwie do klasycznego ujęcia Kuhnowskiego (i jego teorii zmian o charakterze rewolucyjnym) zakładam, że powyższe paradygmaty mogą współlistnieć i wzajemnie się inspirować, może też dochodzić do swoistego odkrywania i reinterpretacji poprzednich paradygmatów (zob. również dyskusję w: Bobrowski 1998, 2020; Żebrowska 2021).

Przykładem pierwszego z wyodrębnionych powyżej paradygmatów byłby zarówno formalnie zorientowany strukturalizm i amerykański dystrybucjonizm, jak i wczesne prace Noama Chomsky’ego oraz wszelkie późniejsze podejścia formalne (w tym gramatyki kategorialne, gramatyki struktur frazowych, tzw. gramatyka Montague i in.), także współczesne badania nad własnościami systemu obliczeniowego. Drugi paradygmat byłby realizowany pod wpływem późniejszych prac Chomsky’ego, tzn. od lat 60. XX w., czyli od kilku publikacji objaśniających koncepcję „językoznawstwa racjonalnego”: *Aspects of Theory of Syntax* (1965,

⁶ Nawiązuję tutaj bezpośrednio do ustaleń poczynionych we wcześniejszych publikacjach (Stalmaszczyk 2018, 2021a, rozdz. 2), tamże przegląd podejść do pojęcia paradygmatu w naukach społecznych i humanistycznych oraz obszerna literatura przedmiotu. Nieco inną klasyfikację paradygmatów istotnych w badaniach nad językiem proponuje Bobrowski (1998, 2020). O miejscu biolingwistyki wśród paradygmatów badawczych więcej pisze w swoim rozdziale Władysław Zabrocki.

polskie tłumaczenie: *Zagadnienia teorii składni*, 1982), *Cartesian Linguistics* (1966, wyd. trzecie 2009) oraz *Language and Mind* (1968, wyd. trzecie 2006). Bardziej współcześnie paradygmat mentalistyczny reprezentuje biolingwistyka oraz niektóre podejścia kognitywne (zob. dyskusje poniżej). Do paradygmatu komunikacyjnego zaliczam natomiast wszystkie podejścia koncentrujące się na szeroko pojętej komunikacji (w tym komunikacji kulturowej), również podejścia funkcjonalne oraz analizy o charakterze pragmatycznym i krytyczno-dyskursywnym, a także nurty antropologiczne i etnolingwistyczne (np. koncepcje związane z językowym obrazem świata).

Jak podkreśla Jan Woleński, „do paradygmatu należą też poglądy filozoficzne z nim związane” (Woleński 2014: 104) – przyjęta tutaj propozycja do pewnego stopnia odzwierciedla trzy klasy ontologii omawiane w pracy Santany (2016), a poszczególne paradygmaty koncentrowałyby się na, odpowiednio: bytach abstrakcyjnych, bytach psychicznych (mentalnych) i bytach społecznych⁷. To ontologiczne ograniczenie do trzech typów bytów zapobiega nieuzasadnionej proliferacji proponowanych paradygmatów.

Nie postuluję tu istnienia odrębnego paradygmatu generatywnego, uważam bowiem, że historię rozwoju myśli generatywnej Noama Chomsky’ego można opisać raczej jako przykład przejścia od paradygmatu formalnego do paradygmatu mentalistycznego (choć prace w paradygmacie formalnym są w dalszym ciągu prowadzone i przynoszą istotne rezultaty). Różnica w pojmowaniu języka w tych dwóch paradygmatach ma fundamentalny charakter ontologiczny: w paradygmacie formalnym język jest artefaktem, natomiast w paradygmacie mentalistycznym jest rodzajem naturalnym. Przyjmuję tu takie rozumienie rodzajów naturalnych, które odnosi je do konkretnych teorii, czyli w przypadku języka byłoby to odniesienie do generatywizmu, z wprowadzonym przez Chomsky’ego rozróżnieniem języka zinternalizowanego (*I-language* – rodzaju naturalnego w paradygmacie mentalistycznym) i języka uzewnętrznionego (*E-language* – artefaktu), zob. Chomsky (1986, 1995a, b, 2016) oraz Asoulin (2016, 2020)⁸.

Ponadto, paradygmat mentalistyczny nawiązuje do koncepcji modularności umysłu, która zakłada pewną autonomię i swoistość modułu językowego w umyśle⁹.

⁷ Według Carlosa Santany odpowiedź na pytanie „czym jest język?” zakłada przyjęcie jednej z trzech klas ontologii: psychologicznej (związanej z badaniem aktywności mentalnej przy procesowaniu języka), społecznej (związanej z badaniem bytu społecznego) lub abstrakcyjnej (badanie bytu abstrakcyjnego na wzór bytów matematycznych), zob. Santana (2016: 501–502).

⁸ Zob. także Asoulin (2016, 2020) na temat „eksternalizacji języka” (cechy fonologiczne są peryferyjne w stosunku do cech składniowych i semantycznych). Por. też uwagi poniżej i przyp. 21.

⁹ O różnych aspektach gramatyki umysłu piszą m.in. Mecner (2005, 2020) i Nowak (2019). Klasyfikacyjną pracą dotyczącą modularności umysłu jest książka Jerrego Fodora, *The Modularity of Mind*

2. Biolingwistyka i paradygmat mentalistyczny¹⁰

Poniżej przedstawię *stricte* lingwistyczny aspekt biolingwistyki, koncentrując się na dokonaniach Noama Chomsky'ego i tradycji generatywnej (kluczowej dla powstania paradygmatu mentalistycznego w rozumieniu wprowadzonym powyżej)¹¹.

We wcześniejszych pracach, m.in. w *Zagadnieniach teorii składni* ([1965] 1982), Chomsky wprowadza pojęcia kompetencji (czyli znajomości języka) i wykonania (czyli praktycznego użycia języka w konkretnych sytuacjach) oraz określa gramatykę generatywną jako teorię kompetencji językowej¹². W późniejszych pracach, od połowy lat 80. XX wieku, Chomsky dokonuje rozróżnienia między językiem 'zinternalizowanym' a językiem 'zewnętrznym'. Język zinternalizowany, wewnętrzny (*I-language* – I-język), istnieje w umyśle idealnego mówcy/słuchacza – jest to rzeczywistość umysłowa i wiedza (*knowledge*), stan zdolności opanowania języka (rodzimego). I-język to przeformułowane pojęcie kompetencji, kompetencja bowiem zbyt często była rozumiana (wbrew intencjom Chomsky'ego) w duchu *langue* de Saussure'a, tymczasem te terminy (czy raczej dwie pary terminów) nie są tożsame. Podczas gdy *langue* to przede wszystkim system znaków i niezbędna konwencja, I-język to rzeczywistość umysłowa (mentalna) i wiedza. Natomiast język zewnętrzny (*E-language* – E-język) jest zdefiniowany jako nieskończony zbiór zdań określanych i ograniczanych przez konwencje społeczne. I-język nawiązuje do kompetencji gramatycznej (nieuświadomionej wiedzy językowej), natomiast E-język do kompetencji pragmatycznej i komunikacyjnej (zob. Chomsky 1986, 1995a, b, 2002). Podczas gdy I-język jest stanem systemu obliczeniowego (*computational system*) umysłu/mózgu, który generuje ustrukturyzowane wyrażenie językowe (zob. Chomsky 2005, 2007a, b, 2011, 2016; Berwick, Chomsky 2016), to E-język powiązany jest z wykonaniem i zachowaniem (i przypomina tylko do pewnego stopnia *parole* w koncepcji

(Fodor 1983); z nowszej literatury polskiej zob. m.in.: Miłkowski (2012) i Sękowska (2021). Monografia Al-Mutairi (2014) przynosi szereg ustaleń na temat współczesnej filozofii umysłu z perspektywy biolingwistycznej.

¹⁰ W tym i w następnym podrozdziale wykorzystuję, w wersji nieco zmodyfikowanej, materiał opublikowany w: Stalmaszczyk (2011, 2018, 2021a, 2021c).

¹¹ Swego rodzaju autorską „drogę do biolingwistyki” przedstawia Chomsky m.in. we wstępie do trzeciego wydania pracy *Language and Mind* (Chomsky [1968] 2006) oraz nieco szerzej w artykule „Of minds and language” opublikowanym w pierwszym numerze czasopisma *Biolinguistics* (Chomsky 2007b). O samym terminie oraz historii jego użycia piszą Boeckx i Grohmann (2007).

¹² Zob. przede wszystkim rozdział pierwszy („Wstępne założenia metodologiczne”) w: Chomsky ([1965] 1982). Więcej o kompetencji językowej pisze w swoim rozdziale Władysław Zabrocki.